

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА З ОДНОЛІТКАМИ

О. Пісарєва, Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України

АНОТАЦІЇ

У статті проаналізовані різні спектри напрямків досліджень проблеми взаємодії і спілкування дітей з ровесниками, загострена увага на науковій спадщині В. Котирло по даній проблематиці, розкриті особливості спілкування дитини з однолітками, визначені подальші аспекти їх вивчення. Представлені показники різного рівня комунікативного розвитку дітей. Сформульовані наступні задачі що до формування у дітей позитивних навичок поведінки і якостей, які визначають характер їх взаємин з однолітками.

Ключові слова: спілкування, взаємодія, взаємовідносини, міжособистісні взаємини.

Е.Писарева

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РЕБЕНКА-ДОШКОЛЬНИКА СО СВЕРСТНИКАМИ.

В статье проанализированы различные спектры направлений исследования проблемы взаимодействия и общения детей с ровесниками, заострено внимание на научном наследии В. Котирло по данной проблематике, раскрыты особенности общения ребенка со сверстниками, определены последующие аспекты их изучения. Представлены показатели разного уровня коммуникативного развития детей. Сформулированы насущные задачи по формированию у детей позитивных навыков поведения и качеств, которые определяют характер их взаимоотношений со сверстниками.

Ключевые слова: общение, взаимодействие, взаимоотношения, межличностные взаимоотношения.

E.Pisareva

INTERACTION PECULIARITIES OF PRESCHOOL CHILD WITH COEVALS.

The article analyzes different research spectra lines of interaction peculiarities between child and coevals, focusing on the scientific heritage V. Kotirlo on this subject. The peculiarities of interaction between child and coevals are disclosed and the subsequent study aspects are determined. Article presents indicators on different levels of child communicative development. The essential tasks dedicated to children positive behavior skills formation and qualities that define the nature of their relationships with their peers are formulated.

Key words: *communication, interaction, relationships, interpersonal relationships.*

Актуальність дослідження. Проблема формування в дитини з перших років його життя таких взаємовідносин з оточуючими людьми, які походили б з моральних принципів гуманізму – актуальна сьогодні як в теорії, так і на практиці виховання підростаючого покоління. У нашому суспільстві ці відносини характеризуються дружним співробітництвом, взаємоповагою, піклуванням людей один про одного, взаємодопомогою. Сучасна система дошкільної освіти орієнтована на гуманістичний підхід до дитини як особистості, що розвивається, потребує розуміння і поваги її інтересів і прав. Тому на перший план висувається ідея забезпечення повноцінного проживання дитиною дошкільного періоду дитинства, коли вона відчуває себе не просто опікуваним, але активним діячем, що постійно відкриває щось нове і таким чином залучається до культури, яка сформувалася впродовж історичного розвитку суспільства.

Метою статті є аналіз різних спектрів напрямків досліджень проблеми взаємодії і спілкування дітей з ровесниками, особливостей спілкування дитини з однолітками.

Освітня робота з дітьми прямує на створення умов, що відкривають дитині можливість самостійних дій з освоєння навколишнього світу. При даному підході особливої значущості набуває проблема взаємодії дошкільників з однолітками.

Аналіз психолого-педагогічної літератури. Проблема розвитку спілкування однолітків в дошкільному віці – галузь, що інтенсивно розвивається у віковій психології. На сьогодні важливість однолітка в психічному розвитку дитини визнається багатьма психологами. Значення спілкування і міжособистісних взаємин дошкільників з ровесниками для формування їх особистості було показано в багатьох психологічних дослідженнях радянських психологів, починаючи з 30-х рр. 20 ст. Вивченню питань взаємовідносин у групі дитячого садка присвячені роботи Я. Коломинського, А. Киричука, М. Лисіної, М. Басова, Л. Артемової, Т. Рєпіної, С. Кулачківської.

Експериментально доведено, що в умовах виховання і навчання за розвивальними програмами дітям недосить спілкуватися лише з дорослим (Р. Буре, Є. Кравцова, Н. Михайленко, Н. Короткова, А. Рузська, Є. Смирнова, Г. Цукерман та інші). Для повноцінного пізнавального і соціального розвитку дитині необхідні контакти з ровесниками.

В науковій літературі представлені широкі спектри напрямків досліджень проблем взаємодії і спілкування дітей з ровесниками. Одним з них є вивчення спілкування дитини з однолітками в рамках концепції комунікативної діяльності, що розроблена М. Лисіною (З. Богуславська, Л. Галігузова, А. Рузська, Є. Смирнова та іншими). Згідно з цією концепцією, в цілісній практиці дитини наявний тісний зв'язок спілкування з усіма іншими видами діяльності і з його загальною життєдіяльністю. Особливість даного підходу полягає в акценті на змістовних якісних особливостях спілкування дітей з

однолітками на різних вікових ступенях розвитку. Спілкування розглядають, як складну діяльність, що має свої структурні компоненти (потреби, мотиви, цілі, задачі і та ін.) [5].

Потреба в спілкуванні з однолітком виявляється у прагненні дошкільника до самопізнання і самооцінки через порівняння себе з ровесником як з рівним партнером. За даними Л. Галігузової, вже на третьому році життя у дитини починає формуватися потреба у спілкуванні з однолітком. Протягом дошкільного віку потреба в спілкуванні з ровесниками підвищується, до старшого дошкільного віку ровесниками стає більш важливим партнером, ніж дорослий.

Багато уваги було приділено проблемі формування у дітей позитивного відношення до іншої людини, яка є основою етичного виховання, і у працях В. Котирло. Як зазначала В. Котирло, емоційне відношення дитини до однолітка складається зі всієї сукупності його стосунків з тими, що його оточують.

У науковій спадщині В. Котирло вагоме місце займають дослідження взаємодії дошкільника з однолітками, зокрема з'ясування особливостей формування емоційних взаємин дошкільника до оточуючих його в дитячому садку і сім'ї. Вона стверджувала, що "без вирішення питань розвитку емоційної сфери неможливе адекватне розуміння загальних закономірностей формування дитячої особистості... Практичне значення витікає з того, що гармонійний розвиток у ранньому і дошкільному дитинстві з необхідністю передбачає не лише засвоєння дитиною знань, але й пробудження у неї істинно людських почуттів" [4].

Емоційний розвиток дитини В. Котирло розглядала як важливу умову розвитку всіх інших сфер особистості. При цьому вона особливо підкреслювала значення почуттів у моральному розвитку підростаючої особистості. Адже моральна вихованість неминуче спирається на здатність людини до співпереживання, співчуття та допомоги іншому, тобто на здатність до вияву гуманних почуттів. Останні не дані дитині від народження і проходять

тривалий шлях своєю розвитку. Проте розвиток гуманних почуттів може бути забезпечений лише у тих випадках, "коли вони під впливом доброзичливого ставлення педагога і близьких дорослих переживають позитивні емоції... Гуманні почуття формуються і розвиваються в процесі реальної взаємодії дитини з дорослими і ровесниками, їх розвиток тісно пов'язаний з формуванням морально-етичних уявлень дітей, становленням досвіду власної поведінки" [4].

В своїх наукових дослідженнях В. Котирло приходять до висновку, який має важливе значення для практики виховання, зокрема цілеспрямованого формування дитячих взаємин: додаючи визначену спрямованість діяльності шляхом введення відповідних мотивів, можливо виробляти у дитини навички дружелюбності, вміння погоджувати свої дії і спільно добиватися мети.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідження показують, що між дітьми дошкільного віку існують доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності складуться ділові контакти, між дітьми виникають особисті відносини, що базуються на почуттях симпатії, антипатії тощо, що впливає на становлення дитячого колективу, взаємовідносин в ньому, формуванню позитивних якостей між його членами, впливає на клімат та настрої дітей.

Особисті взаємовідносини істотно впливають на формування дошкільника. При правильному педагогічному керівництві цими взаємовідносинами шляхом організації сумісного життя та діяльності дітей в дошкільному закладі вони стають важливим засобом формування колективу та вихованню взаємодопомоги між дітьми. Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться проявляти чутливість, чуйність, піклуванні про іншого, допомозі один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих людей та своїх ровесників.

Особливо важливе значення має ровесник у становленні психологічних основ особистості дитини, зокрема комунікативної сфери. Без урахування цієї проблеми не можна отримати повноцінного уявлення про формування соціальної поведінки і особистості дитини. Багато вчених наголошують, що невід'ємною частиною взаємин дитини та дорослого є авторитарні дії дорослого, що обмежують свободу особистості; відповідно, продуктивніше в плані формування особистості є спілкування з однолітком. За ділового характеру спілкування дітей – рівних один одному партнерів – не з'являється відчуття винятковості й абсолютної цінності для оточуючих, що виникає в дитини у спілкуванні з дорослими. Тому досвід спілкування з дорослими і ровесниками якісно відмінній. Протягом дошкільного віку дорослий зберігає за собою центральне місце у світі дитини, і тому спілкування з однолітками постійно переломлюється через призму спілкування з дорослими.

Спілкування з однолітками має низку суттєвих особливостей, якісно відрізняючись від спілкування з дорослим. Перша яскрава відмінність полягає в його надзвичайно яскравій емоційній забарвленості. Надмірна емоційність та природна простота контактів дошкільників відрізняє їх від взаємодії з дорослими. У спілкуванні ровесників спостерігається в середньому у 9-10 разів більше експресивно-мімічних випадів, що виявляють найрізноманітніші емоційні стани – від розлюченого обурення до бурхливої радості, від ніжності і співчуття до бійки. Дошкільники частіше схвалюють ровесника і набагато частіше вступають з ними у конфлікти, ніж взаємодіючи з дорослими. Така сильна емоційна забарвленість спілкування дітей, судячи з усього, пов'язана з тим, що починаючи з чотирирічного віку одноліток стає важливішим і привабливішим партнером в спілкуванні. Значущість спілкування вища в сфері взаємодії з ровесником, ніж з дорослим. Інша важлива особливість контактів дітей полягає в їхній нестандартності і нерегламентованості. Якщо в спілкуючись з дорослим, навіть зовсім маленькі діти дотримуються певних форм поведінки, то взаємодіючи з однолітками дошкільники використовують найнесподіваніші й найоригінальніші дії та прийоми. Цьому стилю поведінки притаманні ненормованість, несумісність з жодними шаблонами: діти

стрибають, приймають чудернацькі пози, кривляються, передражнюють одне одного, створюють нові слова і вигадують байки та ін. Якщо дорослий демонструє і прищеплює дитині, в першу чергу, культурно-нормові приклади поведінки, то одноліток створює умови для індивідуальних, ненормованих, вільних виявів дитини. Природно, що з віком контакти дітей все більше підпорядковуються соціальним правилам поведінки. Але нерегламентованість, емоційність та вільне спілкування, використання неочікуваних і нестандартних способів поведінки і засобів спілкування залишається відмінною ознакою дитячої комунікації до кінця дошкільного віку.

Ще одна відмінність спілкування ровесників – домінування ініціативних ідей. Особливо яскраво це виявляється у неможливості продовжити і розвивати діалог через відсутність відповідної активності партнера. Дитині важлива її власна дія чи висловлювання, а ініціатива однолітка на початковій фазі спілкування ним не підтримується через відсутність у неї відповідних засобів. Ініціативу дорослого діти приймають і підтримують приблизно у два рази частіше. Чутливість до дії партнера значно менша у спілкуванні з ровесником, ніж з дорослим. Така невідповідність комунікативних дій дітей часто спричиняє дитячі конфлікти, які набувають форми протесту, образи тощо.

Диференціація дитячого колективу здійснюється через вибір, пов'язаний з формуванням в спілкуванні, в пізнанні і практичній діяльності відповідних у взаємодії потреб та її мотивів. Дослідження вчених виявляють три основні різновиди мотивів, що детермінують вибір дошкільника: потреба в ігровому спілкуванні; позитивні якості обраної людини і здібності іншої дитини до будь-якого конкретного виду діяльності. У 5 років накреслюються генетичні рівні в розвитку мотиваційної сфери. Одним із мотивів, які спонукають дітей об'єднатися, є задоволення від процесу ігрового спілкування. Потреба в ньому в цьому віці посідає перше місце. На другому місці знаходиться орієнтація на позитивні якості особистості обраної людини, що з'ясовуються у дитячому спілкуванні (веселий, чесний, добрий та ін.). Пізніше у старших дошкільників

6-7 років спонукальною силою вибору партнера стають також його здібності до певного виду діяльності.

Зазначені особливості віддзеркалюють особливості дитячих контактів протягом усього дошкільного віку. Однак психологічний зміст спілкування дітей значно змінюється у віці від трьох до шести-семи років.

Спілкування дітей з дорослим і з ровесником, не зважаючи на всі відмінності, має спільні передумови. Доходячи такого висновку, М. Лісіна зазначала: “Головне, що об’єднуються дві сфери предмету діяльності: в обох випадках таким предметом виступає інша людина, партнер дитини по спілкуванню. Ця діяльність спрямована на один і той самий об’єкт, тому в обох випадках має давати єдиний продукт – самопізнання і самооцінку через пізнання й оцінку партнера (і партнером). Але, тоді і сама активність дитини в цілому – основа потреб і спонукальних мотивів, що створюють цю активність дії і операції – в обох випадках виявляється, в принципі, одною й тож... Різниця..., судячи з усього, виявляє лише те, яким чином працюють два варіанти одного механізму” [5].

Із принципової схожості двох сфер спілкування дітей впливає можливість використання єдиних критеріїв для визначення наявності потреби в спілкуванні з будь-яким партнером – дорослим чи однолітком.

Такими критеріями є:

- 1) увага до іншої людини, в якій виявляється спрямованість дитини до пізнання іншого;
- 2) емоційне вияви, які виявляють оцінку дитиною партнера у спілкуванні;
- 3) ініціативні дії, що мають на меті привернути увагу іншої людини;
- 4) чутливість до ставлення партнера у спілкуванні, що розкриває особливості сприйняття дітьми оцінки іншого.

Взяті в сукупності, ці критерії дають можливість відповісти на запитання, чи є у дитини потреба в спілкуванні з ровесниками, а також схарактеризувати міру сформованості даної потреби.

Виявлення особливостей комунікативної діяльності дошкільників у взаємодії з однолітками дає змогу виділити в усіх вікових групах дитячого садка дітей з різними рівнями розвитку здатності до спілкування.

Показниками високого рівня комунікативного розвитку дітей є: сформованість стійких мотивів спілкування з ровесниками, частотність контактів, ініціативність, активність у взаємодії, що виявляється у емоційно-особистісному, ситуативному та позаситуативному спілкуванні; володіння багатством невербальних засобів, знання ввічливих форм комунікації (мовленнєвих та невербальних) для успішної взаємодії.

Показники середнього рівня: ситуативність проявів особистісних, ділових і пізнавальних мотивів спілкування з однолітками; відсутність активності в комунікації, знання ввічливих форм контактів; слабка сформованість навичок соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування; несформованість елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування, невміння виходити за межі наочно-дійової ситуації.

До показників низького рівня відносять, зокрема, несформованість мотивів спілкування з ровесниками, труднощі вступу в контакт, комунікативні дії, недоречні у даній ситуації спілкування, безініціативність у веденні діалогу, мимовільне використання експресивних, невербальних засобів комунікації за невмінні «читати» їх у партнерів: утруднення формулювання задуму дій партнерів щодо спілкування і розуміння ситуації в цілому.

Система показників визначення високого, середнього та низького рівнів комунікативного розвитку дітей дає змогу вихователям розв'язувати такі практичні завдання дошкільного виховання: 1) визначати рівень сформованості комунікативної діяльності; 2) робити висновки про напрямок і особливості розвивальних впливів у дитячому садку; 3) спостерігати за змінами в розвитку

форм і засобів спілкування під час виконання спеціальних формуючих завдань;
4) здійснювати порівняльний аналіз індивідуальних відмінностей у розвитку комунікативної діяльності дитини, з метою покращення якості комунікації.

Цінність гуманістичного підходу до спілкування ровесників полягає в тому, що він передбачає низку конкретних методів роботи з дітьми, спрямованих на становлення гуманних взаємин між ними. Організатором і фасилітатором дитячого спілкування при цьому може бути дорослий. Допомогти розкрити ці якості може і дорослий, але за умови повної довіри та поваги до дитини, як до самостійної особистості.

Здійснення завдань морального виховання дітей-дошкільників, зокрема формування в них доброзичливих взаємин з однолітками, передбачає пошуки і розробки ефективних методів і прийомів цілеспрямованого впливу. Робота вихователя має бути спрямована на розвиток у дошкільників доброзичливого ставлення до товаришів у групі, взаємодопомоги, яка ґрунтується на принципі систематичного виховного впливу на емоційну сферу дитини, на формування вмінь та навичок міжособистісного спілкування з ровесниками. Необхідно допомогти дітям зрозуміти, що тільки вони самі, їх власні думки, почуття і дії, здатність оцінювати інших, розуміти і виявляти себе у спілкуванні сприяють подальшому життєвому успіху.

Поставлена мета дозволяє сформулювати наступні задачі:

1) розвивати цікавість до оточуючих, прагнення їх зрозуміти, потребу в спілкуванні;

2) розвивати самоконтроль поведінки, емоційної стабільності у спілкуванні; формувати поважне ставлення до співрозмовника;

3) формувати вміння обирати провідну роль у спілкуванні, не обмежуючи прав співрозмовника (тон спілкування, дистанція між партнерами, особливості міміки і жестикуляції);

4) розвивати адекватну оціночну діяльність, спрямовану на аналіз як власної поведінки, так і вчинків оточуючих;

5) випрацювати у дітей позитивні риси характеру, спонукаючи до кращого взаєморозуміння впродовж спілкування;

6) навчати мистецтву спілкування в різних формах і ситуаціях;

7) навчати дітей мовним етикетним формулам: привітання, прощання, подяка.

Висновки. Вихователі дошкільного закладу разом з батьками можуть успішно працювати над формуванням у дітей позитивних навичок поведінки і якостей, які визначають характер їхніх взаємин і з дорослими, і з однолітками. З тієї миті, як дитина потрапляє в групу ровесників, її індивідуальний розвиток уже не можна розглядати і вивчати окремо від взаємин з іншими членами групи. Саме на основі досвіду спілкування з ровесниками формуються моральні якості зростаючої особистості, насамперед ті, які визначають її ставлення до людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский — М. :, 1982, 1983. — Т. 2, 3. — 361 с., — 328 с.

2. Котирло В. К. Виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку / В. К. Котирло. — К. : «Радянська школа», 1963. — 103 с.

3. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей / В. К. Котирло. — К. : «Радянська школа», 1985. — 140 с.

4. Воспитание гуманных чувств у детей / [под ред. Л. Н. Проколиенко, В. К. Котырло]. — К. : «Радянська школа», 1987. — 174 с.

5. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. — М. : Педагогика, 1986. — 144 с.

6. Общение и его влияние на развитие психики дошкольников / [под ред. М. И. Лисиной]. — М. : Педагогика, 1974. — 231 с.

7. Развитие общения у дошкольников / [под ред. А. В. Запорожца, М. И. Лисиной]. — М. : Педагогика, 1974. — 288с.